

Proměny charakteru práce a subjektivní vnímání vybraných dimenzí

 30.06.2015

Changes of character of work and subjective perception of selected dimensions

Iveta Mlezivová

Výzkumný ústav bezpečnosti práce, Jeruzalémská 9, Praha 1, mlezivova@vubp-praha.cz

Česká republika charakter práce klasifikace zaměstnání (cz-isco) odvětví ekonomických
činností (CZ-NACE) subjektivní hodnocení

Abstrakt

Charakter práce odráží specifika pracovního místa a profese vykonávané v rámci definovaných klasifikací činností a skupin zaměstnání. Trh práce, vývoj zaměstnanosti v jednotlivých sektorech hospodářství a profesní struktura zaměstnanců zaznamenaly v posledních letech změny odrážející aktuální trendy a jevy mezi něž patří především dynamický růst sektoru služeb související s rozvojem a aplikací nejmodernějších technologií. Primární sektor zastoupený především odvětvím zemědělství naopak vykazuje značný útlum v počtu zaměstnaných. Článek dokládá zmiňované trendy statistickými údaji a doplňuje pohled na problematiku charakteru práce výsledky ze šetření ekonomicky aktivní populace České republiky z roku 2014^[2] zachycující subjektivní hodnocení respondentů u vybraných dimenzí jejich současné práce.

Klíčová slova: charakter práce, odvětví ekonomických činností (CZ-NACE), klasifikace zaměstnání (CZ-ISCO), subjektivní hodnocení, Česká republika

Abstract

The character of work reflects the specifics of the job and professions performed within the defined classifications of activities and work groups. Labour market, employment developments in the various sectors of the economy and occupational structure of employees in recent years experienced changes which reflect the current trends and phenomena including in particular the dynamic growth of the service sector related to the development and application of advanced technologies. On the contrary, the primary sector represented primarily by the agricultural sector, shows a substantial decline in the number of employed. The article illustrates mentioned trends, statistical data and adds insight on the issue of the character of work via results from the survey of the economically active population of the Czech Republic from 2014 depicting a subjective assessment of the respondents within selected dimensions at their current job.

Keywords: character of work, sector of economic activities (CZ-NACE), job classification (CZ-ISCO), subjective assessment, Czech Republic

Tento článek vznikl v rámci grantového projektu s podporou TA ČR Proměny kvality pracovního života TD020046 řešeného Výzkumným ústavem bezpečnosti práce, v.v.i., ve spolupráci se Sociologickým ústavem AV ČR, v.v.i.

Úvod

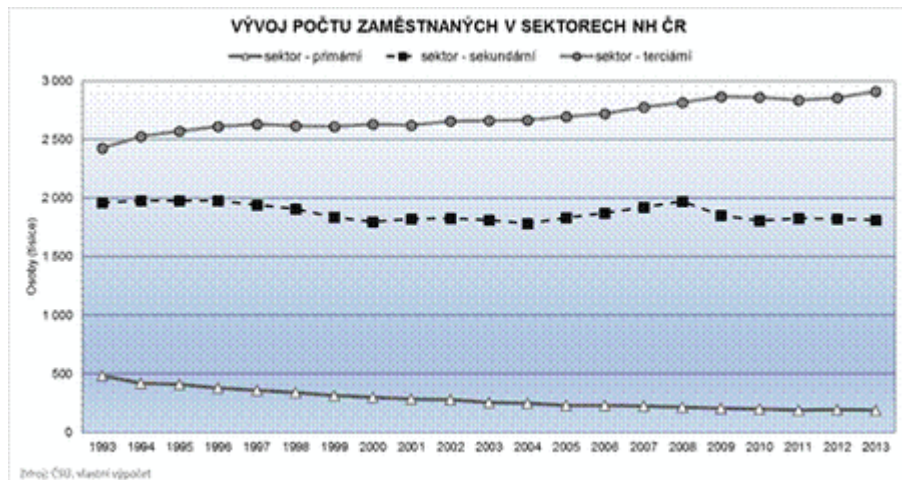
V dnešní době označované odborníky z řad ekonomů, politiků, sociologů a dalších za etapu nebývalých změn, sociálních nejistot, neočekávaných překážek, či z jiného úhlu pohledu za digitální či znalostní, dynamickou až turbulentní platí o to více úsloví, že nic není jisté a všechno se neustále mění. Změny přicházejí ruku v ruce s jevy jako je globalizace, východní konkurence, migrace osob, klimatické vlivy, rozvoj nových technologií a mnoha jiných. Jde o skutečnost, která každého z nás denně staví před množství ne vždy snadných rozhodnutí, pomocí nichž se snažíme co nejlépe řídit svůj život, pracovní, rodinný, společenský. Úspěšný je ten, kdo se naučí rychle reagovat na změny, s nimiž se zkrátka musí počítat. Flexibilními jedinci je změna vnímána pozitivně s jistým očekáváním a vzrušením. Pro osoby opačného založení je existence takovýchto změn signálem stresu, obavy a nejistoty.

Změny zaměstnanosti v odvětvích ekonomických činností

Lze logicky očekávat, že svůj otisk zanechaly jmenované změny posledních let rovněž i v oblasti pracovního života, kde se promítly mimo jiné do změn v charakteru práce a pracovních podmínek. Viditelný je na straně jedné stále větší podíl pracovníků v sektoru terciárním (služeb), který zahrnuje odvětví, jejichž podstatou je poskytování práce, znalostí, finančních prostředků, infrastruktury, výrobků nebo jejich vzájemná kombinace, a na straně druhé útlum tradičních odvětví. V primárním sektoru došlo mezi roky 1993 a 2013 k 60% poklesu počtu zaměstnaných osob a podíl počtu osob zaměstnaných v odvětvích primárního sektoru (zemědělství, lesnictví, rybářství, těžba) se z 10 % snížil na 4 %. Sektor sekundární (zpracovatelský) nezaznamenal sice v počtu zaměstnaných osob v období od roku 1993 takové dramatické změny, ale je třeba si i při mírném 7% poklesu počtu osob pracujících v odvětvích jako stavebnictví, průmysl zpracovatelský, automobilový, potravinářský, chemický a další zdůraznit, že jde o sektor s téměř 2 mil. ročně zaměstnaných osob. Práce v těchto odvětvích má svá specifika z pohledu charakteru práce a podílem fyzické práce. Své místo ve zpracovatelském sektoru má stále se rozvíjející odvětví činností souvisejících s odpady a zásobování vodou. Počet zaměstnanců byl v roce 2013 v tomto odvětví jako jediném z celého sektoru o 36 % vyšší oproti roku 1993. Zde se jednoznačně odráží současné trendy tohoto hospodářství s cílem naplnění strategií udržitelného rozvoje států EU.

Z obrázku 1 je zřejmé, jak dynamika sektoru služeb v ČR odráží svým průběhem situaci moderních ekonomik vyspělých zemí, kde tato významná část národního hospodářství neustále nabývá na intenzitě. Detailnější pohled na čísla zveřejňovaná Českým statistickým úřadem k problematice zaměstnanosti a vztažená k odvětvím činnosti zaměstnaných osob v národním hospodářství vypovídají o významném posílení odvětví peněžnictví a pojišťovnictví,

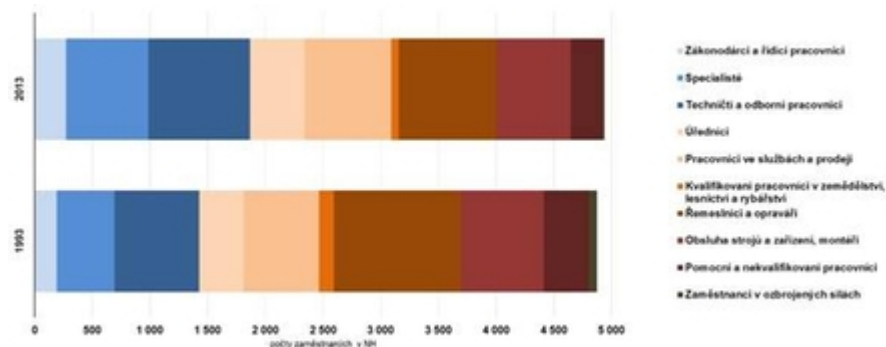
kde během dvacetiletého období od roku 1993 došlo k 100% nárůstu počtu zaměstnaných, činnosti v oblasti nemovitostí zaznamenaly vzrůst 93 % a profesní, vědecké a technické činnosti 80 % v daném období. Čísla týkající se mužů vykazují v sekcích terciárního sektoru, konkrétně informační a komunikační činnosti, peněžnictví a pojišťovnictví a činnosti v oblasti nemovitostí, největší procentuální nárůst počtu zaměstnaných od roku 1993. V absolutních číslech se v součtu jedná o 117 tisíc osob. U žen se nárůst procentně nejvíce odrazil v odvětvích profesní, vědecké a technické činnosti s 90% vzrůstem osob a administrativní a podpůrné činnosti se 74% vzrůstem. Celkem bylo v těchto dvou odvětvích v roce 2013 zaměstnáno o 77 tisíc osob více než v roce 1993.

Obr. 1: Vývoj počtu zaměstnaných v sektorech NH (zdroj: ČSÚ https://www.czso.cz/csu/czso/250130-14-r_2014-20400, vlastní dopočet)

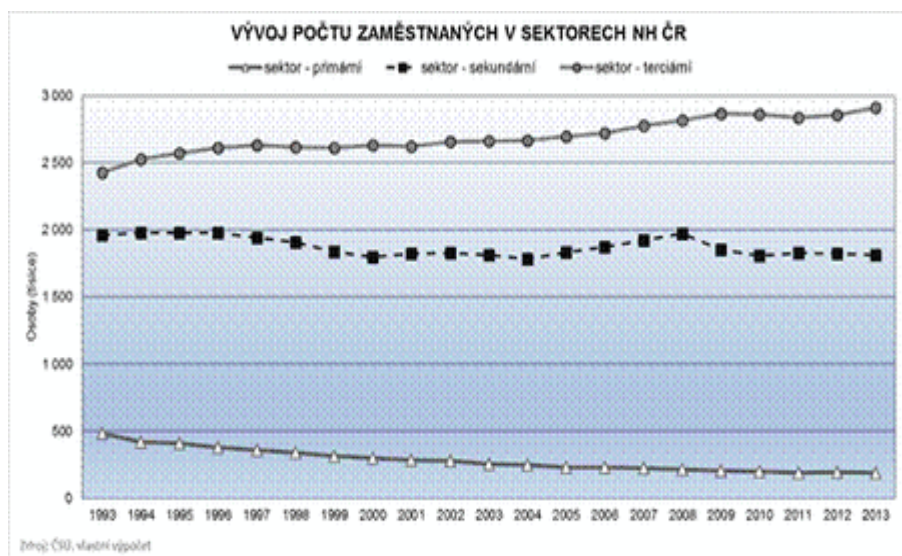
Zaměstnanost a její proměny z pohledu vykonávané práce

Změny v charakteru práce je rovněž možné prozkoumat s ohledem na provázanost s klasifikací zaměstnání (CZ-ISCO), která je dle příslušné metodiky^[3] založena na dvou hlavních principech, kterými jsou druh vykonávané práce (pracovní místo) a úroveň dovedností. Pracovní místo je pak definováno jako soubor úkolů a povinností vykonávaných jednou osobou. Jak vykresluje obrázek 2, počty zaměstnaných s ohledem na kategorie vybrané klasifikace se na celkové zaměstnanosti procentně liší mezi roky 1993 a 2013. Výše zmiňovaný nástup nových technologií se odrazil na počtu zaměstnaných v technických profesích a specialistů. Opačný trend se týká profesí v odvětví zemědělském, dále také u profesí řazených do kategorií řemeslníci a opraváři a pomocní a nekvalifikovaní pracovníci. Rozdíl dle dostupných statistik v souhrnném počtu osob, které byli zaměstnáni v roce 1993 a po dvaceti letech v roce 2013 v těchto třech profesních skupinách, činí 425 tisíc osob. Profese zařazené do kategorie zákonodárci a řídicí pracovníci stejně jako specialisté zaznamenaly v průběhu let 1993 až 2013 nárůst v počtu zaměstnaných o více než 40 %, přičemž v absolutních číslech se jedná o 295,5 tisíce osob.

Obr. 2: Rozložení počtu zaměstnaných podle klasifikace zaměstnání v letech 1993 a 2013 (zdroj: ČSÚ https://www.czso.cz/csu/czso/250130-14-r_2014-20500)

Dvacetileté časové řady napříč jednotlivými profesemi s možností porovnání rozdílnosti nebo podobnosti pro obě pohlaví jsou zachyceny v obrázku 3 pomocí tak zvaných minigrafů. Nárůst počtu zaměstnanců u profese zákonodárců a řídicích pracovníků, který oproti specialistům nevykazoval ve zpracovávaném období takový rovnoměrný lineární trend, se týká v posledních letech především mužů. Nejintenzivnější byl vzestup počtu zaměstnaných mužů od roku 1993 do roku 1996, kdy dosáhl maxima za celé období s počtem 198,7 tisíc osob. Meziročně tak v tomto tříletém období docházelo ke zvýšení počtu zaměstnaných v těchto profesích o průměrně 22 tisíc osob. Stejně tak, jak se odrážely ekonomické a technologické změny na dynamice a vzestupu jmenovaných odvětví a profesí, se na straně druhé promítly do poklesu počtu zaměstnaných mužů i žen u profesí kvalifikovaní pracovníci v zemědělství, lesnictví a rybnářství, kdy absolutní čísla zaměstnaných osob klesla z 126,7 tisíc v roce 1993 na 64,4 tisíc v roce 2013. Připočteme-li další profese s významnějším poklesem zaměstnanosti, řemeslníky a opraváře, obsluhu strojů a zařízení, montéry a pomocné a nekvalifikované pracovníky dostaneme se v roce 2013 na počty osob o 500 tisíc nižší, než tomu bylo v roce 1993. Mužů i žen se dotkl tento pokles téměř rovným dílem. Poměr zaměstnanců pracujících fyzicky se v poměru k počtu osob pracujících duševně změnil ze 49 % ku 51 % na 37 % ku 63 %. V pracovním životě většiny těchto jednotlivců je třeba předpokládat nutnost vyrovnat se s nastalými změnami, které se mají dopad nejen na samotný pracovní život, následně jistě i rodinný, ale rovněž také v přizpůsobení se změně charakteru vykonávané práce.

Obr. 3: Časové řady (1993-2013) počtu zaměstnaných v NH ČR podle klasifikace zaměstnání, (zdroj: ČSÚ https://www.czso.cz/csu/czso/250130-14-r_2014-20500)

Pozn.: zeleně je vyznačen bod (rok) s maximální hodnotou (počtem zaměstnaných) za celé časové období

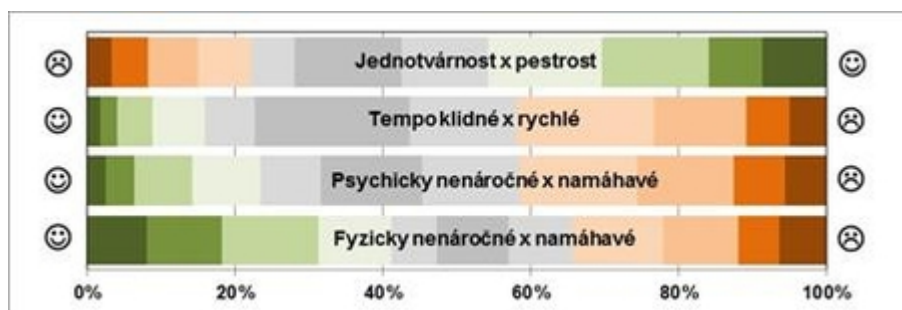
Důsledek sledovaného a číselně doložené strukturální změny národního hospodářství je možné stručně charakterizovat jako přechod od fyzické dřiny k psychosociální zátěži, která souvisí s vyšším podílem duševní práce. Celoevropským trendem se v rámci trhu práce stávají také změny týkající se pracovní doby a pracovněprávních vztahů. V praxi se více uplatňuje flexibilní pracovní doba, práce z domova, roste podíl pracovních poměrů na částečný úvazek či dobu určitou.

Subjektivní hodnocení charakteru práce

Výzkum zaměřený na kvalitu pracovního života, který proběhl v polovině roku 2014 mezi ekonomicky aktivní populací České republiky, se respondentů mimo jiné dotazoval i na ohodnocení charakteru právě vykonávané práce z pohledu

míry její fyzické a psychické náročnosti, dále pracovního tempa, jednotvárnosti a monotónnosti. Odpovědi byly zaznamenány pomocí jedenáctibodové škály od 0 do 10 se slovně definovanými krajními kategoriemi.^[4]

Respondenti ve svých odpovědích posoudili svoji současnou práci (tabulka 1) náročnou spíše psychicky (průměr 5,62) než fyzicky (průměr 4,65), s převažujícím vyšším pracovním tempem (průměr 5,84) a jako pestrá a různorodá více než jednotvárná a monotónní (průměr 5,81). Graf 4 zachycuje procentní rozložení všech odpovědí u vybraných dimenzí charakteru práce. Respondenti využili celou škálu možných odpovědí a je zřejmé, že některé dimenze, jako například ohodnocení pracovního tempa, mělo velký počet respondentů, kteří zůstávali někde uprostřed jedenáctibodové škály. Tyto výsledky lze podpořit šetřením z roku 2009 „Stres na pracovišti – možnosti prevence“ realizovaného CVVM, kterého se zúčastnilo 836 respondentů/zaměstnanců a v němž se respondenti (zaměstnanci v ČR od 18 do 65 let) rovněž vyjadřovali k charakteru své práce. Téměř polovina (47 %) respondentů označila na pětistupňové škále svoji práci za psychicky namáhavou a 43 % ji vnímalo jako rychlou, ve vysokém pracovním tempu.

Obr. 4: Vybrané dimenze charakteru práce

Zdroj: KPŽ 2014, CVVM SOÚ AV ČR, v.v.i., 19. 5. - 23. 6. 2014, 2029 respondentů z ekonomicky aktivní populace ČR ve věku 18-64 let, kvótní výběr, osobní rozhovor tazatele s respondentem.

Tab. 1: Průměrné hodnoty vybraných dimenzí charakteru práce

Zdroj: KPŽ 2014, CVVM SOÚ AV ČR, v.v.i., 19. 5. - 23. 6. 2014, 2029 respondentů z ekonomicky aktivní populace ČR ve věku 18-64 let, kvótní výběr, osobní rozhovor tazatele s respondentem.

Z odpovědí podrobněji analyzovaných podle vybraných sociodemografických kritérií vyplynuly následující závěry (v závorkách jsou uváděny průměry pro příslušnou skupinu vzhledem ke kritériu):

- Fyzická práce** převažuje u mužů (5,14) spíše než u žen (4,09). Častěji se týká osob se základním vzděláním (průměr 6,50) a je spojena s profesemi kvalifikovaní pracovníci v zemědělství, lesnictví a rybnictví (7,63), pomocní a nekvalifikovaní pracovníci (7,04); řemeslníci a opraváři (6,89). Fyzicky spíše nenáročnou hodnotí svoji práci úředníci (2,43) a zákonodárci a řídicí pracovníci (2,74). Dle očekávání je fyzická práce typická pro odvětví zemědělství (6,92), těžba nerostných surovin (6,59), stavebnictví (6,53), zpracovatelský průmysl (5,36). Méně fyzicky náročná jsou odvětví bankovníctví, pojišťovnictví, finanční zprostředkování (1,63) a činnosti v oblasti nemovitostí, pronájmu strojů a přístrojů, výzkumu a vývoje, poradenství (2,14). Charakteristická je fyzická namáhavost práce více pro respondenty, kteří zároveň deklarují nespokojenost ve svém pracovním i celkovém životě. Čím méně si respondenti vážili své profese, tím více hodnotili svoji práci jako fyzicky namáhavou.

- **Psychická náročnost práce** byla v průměru nepatrně více vnímána ženami (5,66) než muži (5,58). Roste z hlediska stupně nejvyššího dokončeného vzdělání a je tudíž nejvyšší pro osoby s vysokoškolským a bakalářským vzděláním (6,92) a logicky tímto uváděna nejvíce u profesí specialisté (7,23) a zákonodárci a řídicí pracovníci (7,07). Pokud jde o členění podle odvětví, není zde patrné takové rozpětí průměrných hodnot jako u fyzické náročnosti práce. Nejméně psychicky náročná je práce vnímána v odvětví zemědělství (5,01) a ubytování a stravování (5,08) a naopak největší psychickou námahu uváděli respondenti z oboru vzdělávání a školství (6,89), bankovníctví, pojišťovnictví, finanční zprostředkování (6,71) a zdravotní a sociální péče, veterinární činnosti (6,54). Z pohledu postavení zaměstnance je psychicky nejnáročnější pozice vedoucích a řídicích pracovníků (7,35) a vyšších odborných zaměstnanců (6,89) oproti pozici dělník nevyučení v oboru práce (4,03) a fyzicky pracující člen zeměděl. družstva, zemědělský dělník (4,13). Z podrobnější analýzy vyplynulo, že ti z dotázaných, kteří si více váží své profese, se spíše přiklíněli k ohodnocení své práce jako psychicky namáhavé.
- **Tempo práce** se v průměrných hodnotách lišilo jen minimálně podle nejvyššího dosaženého vzdělání. Mírně vyšší je u osob se základním vzděláním (6,05) a střední bez maturity a vyučen (5,94) v porovnání s pracovním tempem u osob s VOŠ, bakalářským a VŠ vzděláním (5,72). Vyšší tempo práce bylo zaznamenáno u osob pracujících v odvětví ubytování a stravování (6,54), stavebnictví (6,44), zpracovatelského průmyslu (6,33) a dopravy, skladování, pošt a telekomunikací (6,32). Naopak klidnější tempo je vnímáno těmi, kteří pracují v oblasti ostatní veřejné, sociální a osobní služby (5,03) a činnosti v oblasti nemovitostí, pronájem strojů a přístrojů, výzkum a vývoj, poradenství (5,18). Z pohledu profese je rychlejší tempo u kvalifikovaných pracovníků v zemědělství, lesnictví a rybářství (6,90) a obsluhy strojů a zařízení, montérů (6,46). Klidnějším tempem pak ohodnotili svoji práci pracovníci ve službách a prodeji (5,38) a úředníci (5,59). Větší míra nespokojenosti se svým celkovým i pracovním životem byla prokázána u respondentů pracujících v rychlém tempu.
- **Jednotvárnost práce** je typičtější pro méně kvalifikované práce. Více takové práce mají dle výsledků ženy (5,61) než muži (5,99). Pestřejší práce je v odvětví vzdělávání a školství (7,05), zdravotní a sociální péče, veterinární činnosti (6,63) a bankovníctví, pojišťovnictví, finanční zprostředkování (6,58). S tím úzce souvisí i profese respondentů, kteří hodnotili svoji práci jako pestřejší, jsou to zákonodárci a řídicí pracovníci (7,46), specialisté (7,45) a techničtí a odborní pracovníci (6,52). Naopak jednotvárnost práce byla deklarována v odvětví těžby nerostných surovin (4,88), zpracovatelský průmysl (5,26) a obchod, opravy motorových vozidel a spotřebního zboží (5,41). Z profesí se jednalo o pomocné a nekvalifikované pracovníky (3,31) a obsluhu strojů a zařízení, montéři (4,45). U této charakteristiky analýza rovněž ukázala, že čím více si lidé váží své profese, tím více je jejich práce pestrá a různorodá.

Závěr

Současné trhy práce měnící mimo jiné i její charakter po stránce obsahové i formální znamenají v praxi požadavek flexibility pracovní síly. Růst počtu osob pracujících v sektoru služeb, rozvíjejícím se ve všech vyspělých ekonomikách zemí nejen v Evropě, znamená větší psychosociální zátěž. Povaha vykonávané práce v ČR se v posledních letech přesunula z fyzické na duševní. Počet osob, které pracují manuálně, značně klesl. Stále však zůstávají odvětví a profese s podílem fyzické práce a s ní související rizika, zdravotní, ekonomická, sociální a další. Analýza dat výzkumu ekonomicky aktivních osob Kvalita pracovního života 2014 zaměřená v tomto příspěvku na subjektivní vnímání čtyř dimenzí charakteru práce, fyzická a psychická náročnost, tempo práce a její pestrost, prokázala větší nespokojenost osob v profesích a odvětvích s vyšším podílem manuální práce se svým životem pracovním i celkovým osobním. Charakter méně kvalifikované práce vykazuje větší monotónnost a tempo práce, které se následně odrážejí ve špatném hodnocení vážnosti dané profese. Více si své profese váží ti, kdo hodnotí svoji práci jako pestrou a různorodou, ale zároveň i spíše psychicky náročnou.

Použité zdroje

ČADOVÁ, N.; PALEČEK, M. ...[et al]. *Jak je v Česku vnímána práce*. Praha : Sociologický ústav AV ČR, 2006. 228 s. ISBN 80-7330-103-2.

ČERVENKA, Jan. *Kvalita pracovního života z pohledu ekonomicky aktivních obyvatel ČR - 2014 : závěrečná zpráva z výzkumu*. Praha : CVVM Sociologický ústav AV ČR, 2014.

KOTÝNKOVÁ, Magdalena. Soudové trhy práce a účinnost sociální politiky v době hospodářské recese. In LÖSTER, T. -- LANGHAMROVÁ, J. (ed.). *RELIK 2012*. Slaný : Melandrium, 2012. Dostupné z WWW: <<http://kdem.vse.cz/resources/relik12/sbornik/download/pdf/62-Kotynkova-Magdalena-paper.pdf>>. ISBN 978-80-86175-82-9.

RELIK 2012 : Reprodukce lidského kapitálu : vzájemné vazby a souvislosti. December 10-11, 2012. ISBN 978-80-86175-82-9.

SVOBODOVÁ, Lenka. *Stres na pracovišti : možnosti prevence : závěrečná zpráva*. Praha : VÚBP, 2009. Dostupné z WWW: <http://www.mpsv.cz/files/clanky/9134/Zaverecna_zprava_STRES_2009_a_prilohy.pdf>.

Vzorová citace

MLEZIVOVÁ, Iveta. Proměny charakteru práce a subjektivní vnímání vybraných dimenzí. *Časopis výzkumu a aplikací v profesionální bezpečnosti* [online], 2015, roč. 8, speciální č. Kvalita pracovního života. Dostupný z WWW: <<http://www.bozpinfo.cz/josra/josra-kvalita-zivota/promeny-prace-a-vnimani.html>>. ISSN 1803-3687.

[2] Výzkum: Kvalita pracovního života 2014; realizátor: CVVM SOÚ AV ČR, v.v.i.; sběr dat: 19. 5. - 23. 6. 2014; velikost a reprezentativita souboru: 2029 respondentů z ekonomicky aktivní populace ČR ve věku 18-64 let; metoda výběru: kvótní výběr; způsob dotazování: osobní rozhovor tazatele s respondentem.

[3] https://www.czso.cz/documents/10180/23172001/metodicka_prirucka_1.pdf/1607eef6-476b-47b6-af64-a426699ac52a?version=1.0

[4] Znění otázky: „Kdybyste měl práci, kterou v současnosti většinou vykonáváte v hlavním zaměstnání hodnotit pomocí následujících stupnic, ke kterému z pólů byste se spíše přiklonil?“ a) Fyzicky snadná, nenáročná; Fyzicky namáhavá, náročná; b) Psychicky snadná, nenáročná; Psychicky namáhavá, náročná; c) Pomalá, v klidném pracovním tempu; Rychlá, ve vysokém pracovním tempu; d) Jednotvárná a monotónní; Pestrá a různorodá.

Autor článku:

[Ing. Iveta Mlezivová](#)